

Belgeler/Notlar

HUKUK REFORMU METİNLERİ 3:

CEMİL BİLSEL'İN KALEMİNDEN MEKTEB-İ HUKUK'A VE PROGRAMLARINA BİR NAZAR**

Haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş*

İnkılab-ı idare ile her tarafta duyulan ihtiyac-ı tensik ve ıslah, bittabi mutlakiyet-i idarenin en ziyade maruz-ı i'tisafı olan mekteplerde en evvel kendini hissettirmiş idi. Ezhân-ı şübbânın muhakeme-i vekâyi ile idrak-i hakâyika alışması, medeniyet-i hâzıranın müttekî olduğu esasâtı, asr-ı hâzır tarihini baştan başa işgal eden cereyanları, hakimiyet-i milliyenin her tarafta suret-i tenemmüv ve galibiyetini îkân eylemesi, hak ve hakikati ayaklar altına alarak ferman-fermâ-yı cevır olan bir idare için elbette tecviz olunamaz idi. Bu sebeple bütün mekteplerde *tarih* dersleri, *hukuk-ı esasiye* bahisleri terk edilmiş idi.

İnkılabı müteakip mekteplerde derhal *tarih*, *tarih-i siyâsî*, *hukuk-ı siyasiye* dersleri ilave, daha doğrusu iade edildi. Maziden bî-haber, istikbalden hemen hemen nevmid olan nevresîdegân-ı vatanın terbiye-i efkârına itina olundu. Ve gariptir, bu ilk neş'e ile mest-i neşve-i inkılab olan şübbâna hemen bütün mekteplerde, münhasıran Fransa tarih-i inkılabı okutturuldu. O kadar ki, bir

* Ar. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

** Dizi hakkında bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, "Hukuk Reformu Metinleri - Giriş", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, sy. 21, 2016 Bahar, s. 83-86. Cemil Bilsel'in, "Mekteb-i Hukuk muallimlerinden Mehmed Cemil" imzasıyla, hocalığının ilk yıllarında yazdığı "Mekteb-i Hukuk'a ve Programlarına Bir Nazar" başlıklı yazı İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası'nın 17. sayısında (s. 339-347) yayımlanmıştır (İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası'nın ikinci yılına ait sayılardan biri olan 17. sayıda, tarih belirtilmemiştir. Periyoda göre derginin 17. sayısının Ağustos 1910'da çıkmış olması gerekirdi. 13. sayının Haziran 1910'da, 15. sayının Ekim 1910'da çıkması, aylık periyodun gerisinde kalındığını, 17. sayının ise Ekim'den sonra çıktığını gösterir. Nitekim Bilsel de, bu yazıda, mektebin hâlâ açılmadığını söylemektedir. Bkz. "Âsâr-ı Münteşire: İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mec-

mekteb-i âlîmizde bile, Avrupa siyaset-i hâzırasını tevliid eden, hayat-ı siyasi-yemize şiddet-i taalluku bulunan mühim ve gâmız tafsilat ihmal olunarak, on dokuzuncu asrın tarih-i siyasîsi namına bu inkılap vukuatının izahından başka bir şeye vakit bulunamadı.

İrfan-ı memleketin bu ilk ihtiyaçları, idare-i mutlakanın kısmış veya kaldırmış olduğu derslerin tekrar iadesiyle tatmin olunduktan başka bu sırada Mekteb-i Hukuk'a bir de *iktisat* ve *maliye* dersleri ilave edilmiş idi.

31 Marttan [1325/13 Nisan 1909] sonra devâir-i devleti sarsan tünd-bâr-ı tensikat bittabi mekâtibe de uğradı. Maarif nezaretinde Nail Bey bulunuyordu. Tensik Komisyonu, derslerde ve mektebin heyet-i talimiyesinde, bir iki zâtı muallimîn kadrosuna ilaveden başka bir tebeddül vücuda getirmedi. Memleketimizde, zaten miktarı mebzul olmayan ashâb-ı irfandan oldukça bir itina ile seçilmiş olan zümre-i muallimîn hakkında, bittabi, başka bir şey yapmak da kâbil değildi.

Fakat mektepte iki bini mütecaviz talebe bulunması Mekteb-i Hukuk hakkında enzârı ve belki enzâr-ı muahezeyi davetten hâlî kalmıyordu. Eski mektep mezunları kendi zamanlarıyla mukayese ederek mektebin terakki edemediğini söylüyorlardı. Meşrutiyetle mektep böyle mi olacaktı?

muası", Tanin, nr. 645, 18 Haziran 1910, s. 4; "Âsâr-ı Münteşire: İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası", Tanin, nr. 765, 19 Teşrinievvel 1910, s. 4). Cemil Bilsel'in kısa biyografisi için bkz. İbrahim Alâettin Gövsa, Türk Meşhurları, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1946, s. 73. Vefatından sonra, 9 Aralık 1949'da, kurucusu olduğu Devletler Hukuku Türk Enstitüsü'nün düzenlediği anma merasiminde rektör Ömer Celâl Sarc, Enstitünün direktörü Muammer Raşit Seviğ, Ankara Hukuk Fakültesi adına Baha Kantar, Ali Fuad Başgil, Charles Crozat, Kâzım İsmail Gürkan ve Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Cemil Bilsel'le ilgili hatıralarını anlatmışlar; Kantar, kendi kaleminden çıkmış hal tercümesinden parçalar okumuştur. Bu konuşmaların metinleri ile Ebül'ulâ Mardin ve Abdülhak Kemal Yörük'ün vefatından sonra yazdıkları yazılar için bkz. "Ordinaryüs Profesör Dr. Cemil Bilsel Merhumu Anma Merasimi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XVI/1-2, 1950, s. 5-26. Ebül'ulâ Mardin'in yazısı daha önce Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası'nda (sy. 13, Ekim 1949, s. 3-5) yayımlanmıştı. Cemil Bilsel, bu yazısına II. Abdülhamid dönemiyle ilgili yorumlarla başlamakta, ancak esasen II. Meşrutiyet'in ilk iki yılını hukuk eğitimi zaviyesinden değerlendirmektedir. Doktora/Mezuniyet imtihanlarının kaldırılması, devam mecburiyetinin kaldırılması, Maarif nazırı Emrullah Efendi'nin muallimlere danışmadan ders programını değiştirmesi, şube uygulamasına son verilerek bütün öğrencilerin tek grupta toplanması özellikle eleştirdiği hususlardır. Bilsel, son olarak, ders programını -kimi hocalar hakkında değer yargıları da vererek- değerlendirmiştir. Genç bir muallim olarak içeriden verdiği bilgilerin, ayrıca yorumlarının, Mekteb-i Hukuk'un II. Meşrutiyet'ten sonraki tarihi açısından kıymetli olduğunu belirtmeliyiz. (Ed. Ali Adem Yörük).

Mekteb-i Hukuk'ta tedrisat evvelkine nisbetle hakikaten mütedenni mi idi? Hayır! Muallimîn eskisinden fazla bir itina ile tedrisatta bulunuyorlardı. Bir iki istisnadan sarf-ı nazar, hangi derse girilse muallimînin tekâririni takdir etmemek mümkün değildi.

Zaten heyet-i talimiye ekseriyetle muallimîn-i sâbıkadan veya onların rahle-i kemalâtında bi-hakkın perveriş-yâb-ı feyz olanlardan mürekkepti. Fakat inkılap buhranları arasından ezhân-ı tullâbın âzâde-i heyecan olamaması, mikdarın kesreti, duhul imtihanlarının ihmali, Doktoranın tatbik olunamaması, devamın adem-i mecburiyeti, mektebin seviye-i irfanına tesirden hâlî kalmıyordu. Yoksa mektebin her zaman vücutlarıyla mübâhî olabileceği ashâb-ı sa'y u verziş yok değil, evvelkine nisbetle az da değildi.

Hukukta Doktoranın ilgası ve devamın mecburi addedilmemesi, mektebin inhitat-ı irfanına müeddi olan iki büyük sebeptir. Bunlar İnkılabı müteakip talebe tarafından yükselen âvâze-i iştikâya makam-ı Nezaretce mukavemet edilemeyerek kabul edilmiş idi. O zaman, her hafta mektepte içtima eden Meclis-i Muallimîn, Doktoranın ilgasına ihtiyârî bir Doktora sınıfı ilavesi suretiyle çare-sâz olmak istemiş, bir nizamname vücuda getirmiş idi. Ne o nizamname mevki-i tatbiki vaz edilebildi, ne de Meclis ve hatta Encümen-i Muallimîn bir daha toplanabildi.

Doktoranın bütün derslere şâmil olmamak üzere tekrar kabulü taraftarıyım. Talebe için bunun dâ'î olduğu meşâkk ve müşkilâtı, ona bizzat maruz olduğum için pek iyi bilenlerdenim. Fakat faidesini inkâr etmek mümkün değildir. Edilen istifade, o imtihanı geçirenlerin cümlesince müsellemdir -ki çekilen mezâhim ve müşkilâtın kâffesine tekabül edecek derecede büyüktür-.

Adem-i devam meselesine gelince: Birçok gazetelerde, belki de alakadar kalemler tarafından lehinde serd-i efkâr edilen adem-i mecburiyet-i devam, fikrimce hiç olmazsa nâ-be-hengâmdır. İki üç senedir imtihanlardan alınan netice vâzıhan gösteriyor ki muvaffak olanların yüzde seksenini dersine devam etmiş, tahsilini muntazaman takip eylemiş olanlar teşkil ediyor. Bu da zaruridir. Çünkü bizde her derse dair yazılmış birçok kitaplar yoktur. İmtihanlara yakın talebenin kapanacağı kütüphaneler, devireceği ciltlerle eserler mevcut değildir. Ekseriya muallimin tekâriri zapt olunamazsa o derse dair malumat cem etmek bile nâ-kabildir. Bu bir kusurdur, bir noksandır. Fakat şübbân-ı vatan, daha birçok seneler memleketin bu noksan-ı irfanına, bu hirmânına bi'z-zarure maruz bulunacaklardır.

Sonra, bir dersin takip olunarak, her bahsi, her bahse müteferri mesâili layıkıyla tavzih ettirilerek bi-hakkın îkân edilmesiyle imtihan üzeri şöylece gözden geçirilerek hazırlan[ıl]ması beynindeki farkı ancak imtihanda bulunup da bunun âsârını müşahade edenler tefrik ve temyiz edebilirler. Deniyor ki mekatib-i âliye devam edenler ihtiyacât ve menâfiini idrak eden adamlardır. Bunlardan mutlaka devamı istemek birçoğunun maişet-i yevmiyelerini tedarike mecburiyetleri cihetiyle bu gibilerin devamına imkan bırakmamaktır. Bu, pek doğru görünen bir nazariyedir. Fakat, biz memlekette mekâtib-i âliye mezunînini alelîtlak teksir etmek ve bu suretle tahsil-i âlîyi neşr eylemek mi istiyoruz, yoksa kendimize memur yetiştirmek mi? Eğer tahsil-i âlî görmüş gençleri çoğaltmak, memleketin bu suretle seviye-i irfanını yükseltmek istiyorsak, şüphe yok ki ne kadar mümkün ise teshilat göstermeli, herkes gelsin mektepten istifade etsin. Fazla bir adam gelmesi memlekete bir adam kazandırmaktır.

Fakat bu takdirde mehâkimimizi ıslah ile emr-i adaletin hüsn-i tevzii vazifesiyle mükellef tuttuğumuz Adliye Nezareti de bu mezunîn meyanında kendisince şerâit-i matlubeyi câmi olanları seçip almak salahiyetini haiz olmalıdır. Şehadetname o tahsilden istifade edenlere ale's-seviye bir hakk-ı istihdam bahşeylememeli; Nezaret, ikmal-i tahsil etmiş olanlardan, kendisince lazım olan malumatı haiz olup olmadıklarını ciddi bir imtihan ile arayabilmelidir. Böyle ikinci bir imtihan, mezunîn-i [Mekteb-i] Hukuk'un ale'l-ekser adliyece istihdamı cihetiyle abes ve müşkil ise istitâ'at-ı tullâbı temin için müddet-i tedrisiyenin nısfında devamın mecburiyetini kabul etmek de lâ-büddür.

Bu mütâlaâta, menâfiini bilen insanların bile bazen mecburiyet bulunmaması halinde onları ihmal edebileceğini, bilhassa bizim gibi ihmalkâr olanlara mecburiyetin pek müfid olacağını terdif eylemelidir.

Nâzır-ı fâzılımız [Emrullah Efendi] mevki'-i iktidara geldikten sonra maarifin her tarafında olduğu gibi mekâtib-i âliyede dahi esaslı ıslahata, icraata hasr-ı nefis eyledi. Maarifin her türlü ihtiyacâtına medîd bir tecrübe ile pek iyi vâkıf olan nihrir-i muhterem yine kendisi gibi o dairede perverişyâb olmuş olan iki muhterem sefehinin mesleklerine tâbi olmadı. Doğrusu aranırsa Abdurrahman [Şeref] Efendi seylâb-ı inkılabı, Nail Beyefendi tensikatı idareten başka bir şey yapamamışlardı. Maarifte, üstad-ı muhteremimiz, sadrazam [İbrahim Hakkı] Paşa hazretlerinden başka icraatta bulunan olmamıştı. Hele [Recaizade] Ekrem Bey, bir rüya gibi gelip gitmiş idi. Emrullah Efendi tam iş görülecek bir zamanda kürsi-i Nezarete irtika etti. Mekâtib-i âliyeyi de ve

müfrit bir gayret ve faaliyetle, icabât ve ihtiyacât-ı hâsılaya göre hiç tecrübenin istilzâm ettiği bir yolda değil, birdenbire şahrâh-ı tekemmül ve teâliye îsâl etmek arzusuna düştü. Evvela Mekteb-i Mülkiye için bir program, güzel bir program tanzim etti. Heyet-i Muallimîn'e gönderdi. Fakat Heyet-i Talimiye meyanında bulunan iki selefenden birine "maksat, bizi bir emr-i vâki karşısında bulundurmamak ise ayıp!" dedirtti.

Mekteb-i Hukuk için ise buna da lüzum görmedi. Darülfünun müdürlerini cem ederek dersler ve muallimleri keyfe-mâ-yeşâ tadil ve tensik etti. Re'y-i vâhidle idarenin bütün seyyiâtını çeken bu memleket, onun belki herkesten ziyade mazlumu olan bir evlad-ı fâzıl ü kâm-kârı tarafından aynı zulme giriftâr oluyordu. Emrullah Efendi her şeyden evvel Heyet-i Muallimîn'i, fakat kendi riyaseti altında toplayarak mektebin ihtiyacâtını lâıkiyla tebyin ve ona göre iktizasını tayin etmeliydi. Böyle yapılmadı ve Mekteb-i Hukuk, bir türlü tezebzüb ve teşevvüşten kurtulamadı ve hâlâ açılmadı. Mekteb-i Hukuk'ta müdavimînin kesreti birinci ve ikinci senelerin şu'abâta inkisâmını mecburi kılmıştı. İdare-i sâbıkada iki şube ile idaresi mümkün olan birinci sınıf, Meşrutiyeti müteakip beşe çıkarılmıştı. Geçen sene dörde kasr ile ikinci seneye bir şube ilave edildi. Birinci seneyi üç, ikinciye iki şube ile idare etmek belki daima mümkün olacaktı. Şubelerin taaddüdü arzu edilmedi. Büyük bir derslane inşa ederek bire indirilmesi arzu edildi.

Bu, lâ-büd, lâzım bir şey miydi? Müteaddid şubelerde, muhtelif muallimînden tederrüs eden talebenin, sonra bir sınıfta bir muallimin saha-i taliminde içtimaı, vahdet-i tedrisatın muhafaza edilememesi, belki bir mahzur idi. Fakat bir kere muallimîn hemen bütün şu'abâta aynı esası takip ettikleri cihetle suret-i tedriste ayân bir fark yoktu. Sâniyen vahdet-i tedrisat nasıl olsa mektepçe temin olunamıyor, talebe muhtelif muallimînin kürsi-i tedrisi karşısında bulunmak mecburiyetinde kalıyor. Mesela Mecelle ya bir sene bir muallimden, diğer sene diğer muallimden okunuyor yahut bir sınıf daimi bir muallimden okuyarak Mecelle'yi ikmal eylese de diğer sınıf yine aynı muallimden okumamış olarak bu suretle yine aynı ders bütün mektep talebesince aynı muallimden tederrüs edilememiş bulunuyor.

Halbuki şubelerin, talebenin husul-i istifadesi itibarıyla faidesi görülmüş-tü. Bir şubede iki ve nihayet üç yüzden fazla talebe bulununca devam büsbütün ihmal olunuyor, uzakta olanlar istifade eyleyemiyor, muallim talebenin idrakât ve mesaisini murakabeye imkan bulamıyor. Bir mekteb-i âlîde muallimin tale-

benin mesaisini murakabe etmesini bî-lüzum addetmek icap ettiğini inkâr edenlerden değilim. Kendim de o kanaatteyim. Fakat bi't-tecrübe sabit olan bir lüzuma binaen iddia ediyorum ki daha birkaç muallimîn için bu murakabe mecburidir. Bunu yapanlarla yapmayan muallimînin imtihanlarda gördükleri netice, en büyük burhandır. Binaenaleyh daha birkaç sene devam edebilecek olan bu şubeler böyle birdenbire, yer hazırlanmadan, imkan olup olmadığı tecrübe edilmeden ilga olunmamalıydı. Bâ-husus talebeyi istiâb edecek dershaneler inşa edilmeden buna tevessül hiç caiz değildi. Bin kişiyi, ihtiyacât-ı sıhhiyeyi hiç de nazar-ı dikkate almayarak bodrum katında dar ve karanlık, basık bir yere doldurmak, tıkmak ve miadından bir ay sonra bile tedrisata başlayamamak irfan-ı memleket için afv olunmaz bir hıyanettir.

Gelelim programlara:

Birinci sınıf programında hemen hiçbir tebeddül yok: Haftada 4 saat *Mecelle*, 3 saat *iktisat ve maliye*, 2 saat *hukuk-ı cezaiye*, 2 saat *hukuk-ı düvel*, 2 saat *hukuk-ı idare*, 2 saat *hukuk-ı esasiye*.

Meşrutiyetle Mekteb-i Hukuk'un birinci ve ikinci ve üçüncü senelerine *iktisat* ve üçüncü ve dördüncü senelerine *maliye* dersleri ilave olunmuştu. Şimdi bu dersler mezc olunarak üç saate tenzil ve birinci sınıfa kasr olunuyor. Mektebin eski programlarına göre bir ziyade, iki senelik programlara nazaran bir tenkih; fakat herhalde gayr-ı sahihtir. Ya tezyid etmeli, ya büsbütün kaldırılmalı.

İkinci sene programları da eskisinin aynı gibi: Haftada 5 saat *Mecelle*, 4 saat *usul-i cezaiye*, 2 saat *hukuk-ı düvel*, 2 saat *hukuk-ı idare*, 2 saat *hukuk-ı cezaiye*, 1 saat *vesâyâ ferâiz*.

Buraya, bir saati birinciden alınarak, 2 saat *hukuk-ı cezaiye* ilave edilmiş. Bu da Meclis-i Mebusan'da [Krikor] Zohrab Efendi tarafından vâki olan beyanatın neticesi olacak. Herhalde lüzum ve isabeti nâ-kâbil-i inkârdır. Yalnız *hukuk-ı cezaiye*'nin ayrı ayrı iki sınıfta tedris ve muhtelif muallimlere havale olunması bir mantıksızlıktır. *Hukuk-ı cezaiye* haftada dört saat olarak birincide ikmal olunmalı. İkincide *usul-ı cezaiye*'ye¹ başlanmalıdır.

Üçüncü sınıfta 5 saat *Mecelle*, 3 saat *usul-i fıkıh*, 2 saat *usul-i hukukiye*, 2 saat *ticaret-i berriye*, 2 saat *uhûd*, 1 saat *nikah*.

Dördüncüde 3 saat *Mecelle*, 2 saat *usul-i fıkıh*, 2 saat *sakk-i hukuk*, 2 saat *ticaret-i bahriye*, 1 saat *ticaret-i berriye*, 1 saat *arazi*, 1 saat *evkâf*, 1 saat *sakk-i ceza*.

¹ [Metinde, "Hukuk-ı Cezaiyeye"].

Bu iki sınıfta *uhûd*'un iki saate indirilmiş, *icra kanunu*'yla *diyât*'ın ilga edilmiş olduğu, *nikah*'ın üçüncüye çıkarıldığı, *Mecelle*'ye dört saat zammedildiği görülüyor.

Nikah dersi ilk defa olarak birinciye ilave edildi. Birkaç senedir ikinci senede okunuyordu. Şimdi üçüncüye terfi ettiğine göre kariben dördüncüye de çıkacak. Herhangi sınıfta okunursa okunsun şurada büyük bir mantıksızlık var ki insan ona karşı isyan etmemek kâbil değil. Geçen sene ikincide okumuş olan talebe bu dersi ne için tekrar okuyacak? Bittabi hiç kimse derse devam etmeyecek.

Madem ki *nikah* üçüncü seneye vaz olunacaktır, bunu gelecek sene tedris etmek üzere bu sene o saati başla bir derse tahsis etmek ve lüzum yoksa boş bırakmak lazım gelmez miydi? Okunan bir dersi aynıyla bir sene daha talebeye tekrar ettirmek hem talebeyi iz'âc hem de milletin parasını israftır.

Uhûd şimdiye kadar dört saatte tedris olunurken şimdi ikiye indirilmiş. Büyük bir kusur ve hata daha. Dünyanın her mektebinde *hukuk-ı umumiye-i düvel* ile *hususiyeye-i düvel*'e aynı saatler tahsis olunmuştur. Yazılan eserler de gösteriyor ki *hukuk-ı hususiyeye-i düvel*'i iki saatte tedris kâbil mi, o nazariyât ve ihtilafâtı bu iki saatte ihtisar ve takrir mümkün mü? Halbuki bizde yalnız *hukuk-ı hususiyeye-i düvel*'in nazariyat ve mebâhisiyle de iktifa mümkün değil. Kapitülasyonları da dûr u dırâz takrir etmek lazımdır. Yalnız bu kısım haftada iki saate ihtiyaç gösterir. Üç seneden beri mektepten şهادetname alan efendiler, maatteessüf kapitülasyonları, düvel-i ecnebiyeye verilmiş olan imtiyazâtı, bugünkü müddeayâtı, mütehaddis ıslahatı görmeyerek çıkıyorlar. Bunlar ki esna-yı memuriyette her gün bu kabîl ihtilafâtı, ecânibin bitmez tükenmez bir ısrar ve inat ile muhafaza ve hatta tevsie mütevessil oldukları bu imtiyazât ve müddeayâta maruz olacaklar. Bâ-husus imtiyazât-ı ecnebiyeyi tafsîlât-ı lâyık ile muhtevi bir eserimiz de yok. Bu sebeple kapitülasyonlar mufasssalar tedris olunmalıdır. Ecnebi müellifler bu babda ciltlerle eserler yazmışlardır. Hukuk-ı düvele mütedair eserlerde bile bunlara birçok sahifeler tahsis etmişler iken biz, bunlara her gün maruz olacak olan şübbânımızı, hükkâm-ı müstakbelemizi bunlardan, bunların mütûn ve tefsirâtından nasıl mahrum bırakalım?

Programda unvan-ı kadimin muhafazasıyla, *uhûd* denilmesi, eğer sırf muahedat-ı kadimemizin yani imtiyazât-ı ecnebiyenin tedris olunacağına ima ise o halde *hukuk-ı hususiyeye-i düvel* ne olacak? Darülfünun muallimlerinden maruf bir muharrir, *hukuk-ı hususiyeye-i düvel* ile *hukuk-ı umumiye-i düvel*'in bir

olduğunu ve birlikte tedris olunmalarını ityan etmiş olabilir; fakat bu hakikat-i hale o kadar mugayirdir ki imkân-ı kabulü bile hatıra gelmez.

Şu halde [Örikağasızâde Hasan] Sırrı Beyefendi'nin yerine tayin olunan Himayak [Hüsrevyan] Efendi bu iki saatte talebeye ne gösterecek, bu adem-i imkanı kendisi müdrik değil midir? *Hukuk-ı hususiye-i düvel* ile yeni tevaggule başlayacak olsa da bu adem-i imkâna elbette kâildir. O halde iki saate sıkıştırılması mümkün olmayan bir şeyi deruhte ile rütbe-i fazl ü irfanına îras-ı nakîsa veya noksan eylemiş olmayacak mı? Şurada muallimînin cümleten muhterem olan şahıslarıyla meşgul olmayarak yalnız Nusret Bey [Metya] gibi cidden fâzıl-ı muhterem ve bu dersi iki senedir tedris ederek bunda sahib-i ihtisas olan bir zâtın ne için intihab edilmemiş olduğunu [sual etmek] isterdim. Hatta Himayak Efendi'den kendi refik-i mesaisini ileri sürmesini beklerdim.

Dördüncü sınıfa yeniden ilave olunan üç saat *Mecelle* dersine de bir lüzum-ı mantikî bulmak mümkün değildir. Biz [Küçük Ali] Haydar Efendi hazretlerinden en mufassal olarak *Mecelle*'yi üç senede kâmilten okuduk. Nitekim şimdiye kadar *Mecelle* daima üç senede bitiriliyor ve bitirilmemesi mümkün değildir. Haftada on iki saat baliğın mâ-belağ kafi iken bunun on altıya iblağı ne sebebe müstenittir? Şimdi dördüncü sınıf talebesi -ki *Mecelle*'yi bitirmiştir- bir sene ne okuyacak? Eğer bu derse Seyyid Beyefendi gibi talâkat ve irfanından mektebin cidden istifade edeceği bir muallim tayin edilmiş olmasaydı, bu ilaveye karşı büsbütün isyan eyleyecektim.

Ticaret-i berriye dersi için üç saat nâ-kafidir. Buna bir saat daha zammolunmalıdır. *hukuk-ı medeniye*, *hukuk-ı cezaiye* için bu kadar saatler tahsis olunurken ehemmiyeti rûz-efzûn olan *hukuk-ı ticaret* için beş saat nasıl kafi görülüyor. Bâ-husus dördüncü senede boş bir saat var.

[Mekteb-i Hukuk müdürü Abdülhalik] Midhat Beyefendi mektebin ihtiyacâtını, nevâkısını hepimizden ziyade müdriktir. Heyet-i Muallimîn'i muntazaman toplayarak bu nevâkısı çare-sâz olmalıdır. Muallimîn mektebin terakkiyâtına atf-ı ehemmiyet etmeyerek yalnız derslerini takrir edip gitmek vazifesiyle iktifa eder ve mektebin idaresi istirkâbâta maruz olur durursa Darü'l-Hukukumuz da terakkiyâtını takip edemez. Ve bir nâzır-ı muhteremimizin dediği gibi Mekteb-i Hukuk hakikaten artık eski iktidarda talebe yetiştirmemiş olur. Halbuki biz hal-ı sâbıkı bulmaya değil çok daha ileri gitmeye mecburuz.